

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Дус-Дагская средняя общеобразовательная школа Овюрского кожууна»

«Согласовано»

Заместитель директора по УВР

Седен-оол /Седен-оол С.В./

от «*31*» *августа* 2023 г

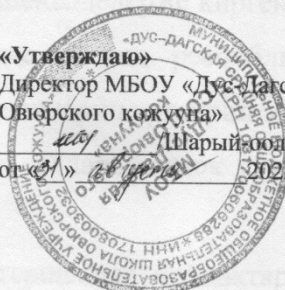
«Утверждаю»

Директор МБОУ «Дус-Дагская СОШ

Овюрского кожууна»

Шарыйаов С.А.

от «*31*» *августа* 2023 г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

«Улусчу ужурлар»

Класс: 11

Количество занятий в неделю: 1

Количество часов в год: 34

Направление программы: занятия, направленные на удовлетворение социальных интересов и потребностей обучающихся, на педагогическое сопровождение деятельности социально ориентированных ученических сообществ, детских общественных объединений, органов ученического самоуправления, на организацию совместно с обучающимися комплекса мероприятий воспитательной направленности

Срок реализации: 1 год

Разработала: Осурбай Айлан Дас-ооловна, учитель родного языка и литературы

2023-2024 уч.г.

Тайылбыр бижик

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге-кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажилдап эгелээн. Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин эрттирип эгелээн.

Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш-сеткил байлаан - ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

«Ог-буле педагогиказы» деп факультатив кичээлинге даянып тургаш, кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Программаны уругларга төрөөн чери-биле таныштырылгазындан эгелээш, чоорту амыдыралга эргежок чугула апаргы дег темалар: чаңчыл, ужур, найырал, өг-бүле, уруглар кижизидилгези дээн билиглерге чедир ап, аныяк салгалды амыдыралга белеткээр сорулгалыг тургузуп кылган.

«Улусчу ужурлар» кичээлдериниң **өөредиглиг сорулгалары:**

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүден бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнге өөредири;
- езулуг тыва кижиниң омур-хевири, мөзү-бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажил-ижи-биле таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажил чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлге, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредири;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;

- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары-биле таныштырары;
- өг-бүле, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетди деп билиишкиннер-биле уругларны таныштырары;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

11-ги класска “Улусчу ужурлар” деп эртемнин шингээттингенинин түңнелдери:

Бот-тускайлан туннелдер:

Кижизидилге ажылынын кол угланышкыннары:

1. Хамааты мөзү-бүдүш кижизидилгези;
2. Төрээн чуртунга, төрөл чонунга чоок болурунга кижизидер;
3. Мөзү-бүдүш, сагыш-сеткил кижизидилгези;
4. Чараш чүүлду эскерип билиринге кижизидер;
5. Күш-шыдалдыг, кадык болурунга кижизидери;
6. Күш-ажыл кижизидилгези;
7. Экологтуг кижизидилге;
8. Эртемни шинчилеп, үнелеп билиринге кижизидери;

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиди-биле билип, өг- бүле амыдыралынга бичиизинден белең болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа-даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер:

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,

- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны, ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүледе кежигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документиленни,
- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген турар ужурлуг.

Школаның доозукчузу:

- бодунуң аажы-чаңыга шын демдекти салып, бодунуң долгандыр турар кижилерге хамаарылгазын база бодунуң чедер, четпес талаларын анализтеп билир;
- чоок, таныыр кижилерге, эш-өөрүнге кичээнгейлиг, эптиг-эвилең болурун чедип алыр;
- амыдыралдың кандыг-даа байдалында боду бот-тускайлаң, харыысалгалыг шиитпирни үндүрүп шыдаар чорукту бодунга сайзырадыр;
- бодунуң келир үезин бүдүү сагыштап көрүп, кады чурттаар эжинге хамаарылга кандыг болурун медресеп билиринге өөренир;
- долгандыр турар кижилерниң бир-ле дугаарында эки талаларын эскерип чоруур, шыдамыккай аажы-чаңныг болурун бодунга чаңчыктырар **ужурлуг**;

Программа дараазында тургузуглуг:

Найырал, ынакшыл деп билиишкиннерни ханыладыр сайгарып өөренир. Тыва улустуң амыдыралга ажыглап чораан улусчу эмнээшкин, улусчу эскериглер, хамнаашкын дээш оон-даа өске билиглери-биле эге таныжылганы кылыр. Дойлар дугайында билиглери ап, дойларга хамаарыштыр боттарының бодалдарын үлежип, сайгарып, амгы хүннер-биле холбап, чугаа кылып өөренир. Боттарының өг-бүлезинде чаңчыл болган чараш байырлал, чаңчыл езулалдарының дугайында төөгүлүг рефераттар кылып ап, боттарынга арттырып аар.

Календарь-тематиктиг план

№	Темалары	шагы	Эрттирер хуну	
			планда	херек кырында
1	Кириилде кичээл. Улусчу кижизидилгениң ханы уткалыы, делгем көрүштүү	1	05.09	
2	Кандыг аажы-чаңныг, мөзү-бүдүштүг кижини доруктуруп өстурерил деп айтырыгга улусчу педагогиканын тодаргай, делгеренгей харыызы.	1	12.09	
3	Эш- өөр аразында харылзааның быжыг болуру.	1	19.09	
4	«Эжишкилер найыралы эртине дагны тургузар» үлегер домактың ханы утказы. Найыралды, эки сеткилди камнаары.	1	26.09	
5	Таныжылга. Таныжып чугаалажырының езулалы.	1	03.10	
6	Тыва улустуң «Ойтулааш» деп оюнунуң ужур-утказы.	1	10.10	
7	Практиктиг кичээл.	1	17.10	
8	Хөй-ниити черлеринге кижиниң культурлуг алдынып билири.	1	24.10	
9	Ынакшыл - сагыш-сеткилдин дээди илередишкени. Тыва литературада ынакшыл темазы.	1	07.11	
10	Өг-бүле бүрүзүнүң сагып чоруур езу-чаңчылдары.	1	14.11	
11	Өг-бүле кижигүннериниң аразында эптиг- эвилең харылзаалар.	1	21.11	
12	Кижиниң төрүттүнери. Уруг дою. Уруг доюнуң эрттирер езу-чуруму.	1	28.11	
13	Чаш уругнуң аажы-чаңының хевирлеттинеринге, кадык өзүлдезинге, чараш кижизидилгезинге салгаашкынның салдары.	1	05.12	
14	Тыва кавайның хевирлери, тургузуунуң	1	12.12	

	онзагайы.			
15	Уругнуң кадык өзөринге кавайның салдары.	1	19.12	
16	Өпей ыры.	1	26.12	
17	Ие кижиниң төлүнге ынакшылының, өг-бүлезинге сагыш човаашкынынның өпей ырда илереп келгени.	1	09.01	
18	Тыва чоннуң хар-назын ылгап чоранының онзагайы.	1	16.01	
19	«Чаш уруг – бурган» деп билиишкинниң утказы.	1	23.01	
20	Тыва улустун чаш уругга хамаарыштыр буянныг хамаарылгазы: чаш уруг коргутпас, аартыктавас, түретпес.	1	30.01	
21	Ада-ие кижинин уругларынга үлегер чижээ.	1	06.02	
22	Уругга ат бээринге хамаарышкан ужурлар.	1	13.02	
23	Кижиниң адының ужур-уткалыы.	1	27.02	
24	Уруг азырап алыр буянныг чаңчыл.	1	05.03	
25	Бөгүнгү хүнде чаш уругга хамаарыштыр чараш эвес чоруктар.	1	12.03	
26	Бойдустан алыр эм оьттар.	1	19.03	
27	Аң-меңден алыр эм чүүлдер.	1	26.03	
28	Ак, кара сеткил дугайында чугаа. Ак сеткилдиг, буянныг кижиниң чоруу чогуңгур.	1	02.04	
29	«Бак сагыш башка халдаар» деп үлегер домактың мерген уткалыы.	1	16.04	
30	Чараш аажы-чан, дузааргак ак сеткил дугайында чоннуң мерген чугаалары, үлегер домактары.	1	23.04	
31	18 харлыг уругларның сагыыр чүүлдери.	1	30.04	
32	Хыналда тест	1	07.05	
33	СТМ «Тыва чанчыл»	1	14.05	
34	Чыл дургузунда ооренген кичээлдеринге катаптаашкын	1	21.05	

			28.05	

Ажыглаар литература

1. Байыр-оол С.Б. болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөрөдириниң программазы. Кызыл, 2002
2. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл, 2001
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва улустуң бурунгу ужурлары. Кызыл, 1994
4. Ооржак А.К., Оюн С.Б. Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөрөдилге программазы, Кызыл, 2003
5. Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдеси. Кызыл, 1984
6. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004
7. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4. Кызыл, 2005
8. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөрөдилге – номчулга ному. Кызыл, 2003
9. Тыва улустуң алгыш-йорээлдери. Кызыл, 1990
10. Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чаагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары. Кызыл, 2000
11. Чап Ч.М. Шагаам-сүзүглелим. Кызыл, 1999.